

Dzieje Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza
1919—1969. Poznań 1972,
ss 777.

To obszerne dzieło powstało w związku z jubileuszem pięćdziesięciolecia założenia Uniwersytetu w Poznaniu. Opracował je zespół profesorów: Zdzisław Grot, który jest jednocześnie redaktorem tomu, Antoni Czubiński, Czesław Łuczak, Władysław Markiewicz, Benon Miśkiewicz. Posłowie zaś napisał Gerard Labuda.

Zastosowano układ chronologiczny, najszlachetniejszy w pracy zbiorowej, bowiem ukazuje kolejne etapy rozwojowe najstarszej na terenach zachodniej Polski uczelni wyższej, która odegrała doniosłą rolę w kształtowaniu kadr inteligencji oraz prowadzeniu badań naukowych.

Żałować należy, że we wstępie do pracy nie zostały bardziej wnikliwie omówione źródła i literatura traktująca o przeszłości Uniwersytetu w Poznaniu. Przecież w tej dziedzinie dużo się w ostatnich latach zrobiło, szczególnie w okresie przygotowań jubileuszowych. Przy tym zupełnie nie jest czytelnikowi wiadomo, jakimi kryteriami kieruje się Zdzisław Grot wymieniając taką pracę a nie inną, popełniając przy tym rażące błędy jak to ma miejsce w przypadku bibliografii publikacji pracowników UAM, gdzie właściwi autorzy podani zostali jako kieru-

jący zespół. Wydaje się, że przy tak dużym wysiłku i starannym opracowaniu można było tego uniknąć.

Pierwsza część pracy zatytułowana została „Czterysta lat walki o Uniwersytet w Poznaniu”. Zdzisław Grot przedstawia starania o założenie uniwersytetu zarówno w okresie szlacheckiej Rzeczypospolitej, jak i w czasie zaborów. Byłoby jednak może bardziej właściwe rozdzielić te dwa okresy. W czasach bowiem do roku 1793 Poznań był jak na owe czasy stosunkowo prężnym ośrodkiem naukowym, w którym działało w różnych okresach wielu wybitnych uczonych. Fakt iż nie udało się założyć lub przemianować istniejących kolegiów w uniwersytet wynikał z dążenia do utrzymania w Rzeczypospolitej dwóch Szkół Głównych w Krakowie dla Korony i w Wilnie dla Litwy. Na marginesie tej pracy trzeba byłoby szerzej zatrzymać się nad pracami Komisji Edukacji Narodowej, która przecież dokonała reformy Uniwersytetu w Krakowie i w Wilnie i ukazać jak na tym tle przedstawiał się poziom szkół wyższych w Poznaniu. Sam fakt iż działało tu, prócz wybitnych uczonych, takich jak Rogaliński i w przyszłości Jan Śniadecki, jede-

nastu dawnych jezuitów, nie stanowiął jeszcze o poziomie tego ośrodka.

Inna natomiast była sprawa w okresie po 1793, a więc po rozbiorach, gdzie w utworzeniu szkoły wyższej widziano możliwość uniknięcia podejmowania przez młodzież studiów na pruskich uniwersytetach, których ukończenie dawało możliwość obejmowania stanowisk urzędniczych i sędziowskich. Doceniano więc rolę uniwersytetu w walce o utrzymanie polskości tych ziem, jak również możliwości oddziaływania na graniczące ziemie, a więc prowincję Prus Zachodnich oraz Śląsk. Tego samego obawiali się również Prusacy i z tego też względu nie dopuszczali do jego powołania. Cały więc okres od XIX wieku był wypełniony tymi staraniami, a wreszcie społeczeństwo polskie rozpoczęło organizowanie własnego życia naukowego w obrębie najpierw Towarzystwa Pomocy Naukowej, a następnie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, które to Towarzystwo odegrało wybitną rolę w dziejach rozwoju nauki nie tylko na terenie Poznańskiego. Trzeba byłoby może silniej zaakcentować, że w obrębie Towarzystwa rozwijały się głównie nauki humanistyczne, natomiast brak było miejsca i warunków dla nauk przyrodniczych, co w dużym stopniu rzutowało także na kierunek rozwoju już polskiego uniwersytetu założonego w 1919 r. w Poznaniu. Również znaczną rolę dla dalszej organizacji uniwersytetu odegrały przyjazdy z wykładami na teren Poznańskiego uczonych z Krakowa i Lwowa, spośród których następnie znaczna część przyjęła proponowane stanowiska profesorów na tworzącym się uniwersytecie.

Ta część opracowania dziejów Uniwersytetu im. A. Mickiewicza oparta została na dotychczasowej literaturze przedmiotu. Wydobyto jednak szereg nowych i ciekawych elementów, w szczególności zaś wystąpienia posłów polskich w tej sprawie na terenie sejmiku Rzeszy.

Druga część pracy przedstawia pierwszy okres działania uniwersytetu powołanego do życia w 1919 r. Autorem tej części jest A. Czubiński. Oparł się on w głównej mierze na materiałach znajdujących się w archiwum Uniwersytetu, jak też na drukowanych sprawozdaniach i kronikach uniwersyteckich. Trzeba podkreślić, iż starał się w miarę dostępnego mu materiału w sposób bardzo szczegółowy przedstawić zarówno prace organizacyjne, jak wreszcie kierunki rozwoju tej uczelni. Wiąże to też z sytuacją polityczną państwa polskiego w tym czasie, jak też stara się przedstawić atmosferę polityczną na samej poznańskiej uczelni. Nie ulega wątpliwości, że w tak obszernym opracowaniu zagadnienia takie powinny się znaleźć, tym niemniej przy ich omawianiu podać należało w sposób bardziej pełny kierunki polityczne gazet poznańskich, cytowanych przez autora, skąd czerpał niektóre wiadomości. Fakt jednak, że przytacza tu sprawy, o których do tego czasu krążyły tylko opowiadania wśród odchodzącej już generacji pracowników uczelni, dodaje tej części pracy barwności, choć nie zawsze ona na to zasługuje. W każdym razie dla czytelnika nawet związanego z Uniwersytetem opracowanie A. Czubińskiego pozwala łatwiej zrozumieć sytuację, jaka wytworzyła się wśród pracowników zarówno w okresie okupacji, jak też i w pierwszych latach powojennych.

Okres od założenia Uniwersytetu do chwili wybuchu wojny można uznać za niezwykle prężny organizacyjnie czas działania tej nowej, ale przecież i może dlatego pełnej nowych koncepcji kształcenia i badań naukowych uczelni. Wystarczy tu przypomnieć powołanie wydziału prawno-ekonomicznego jako jedynego w Polsce o tym profilu, czy dalszą próbę utworzenia w jego obrębie sekcji morskiej, a wreszcie kierunku badań nad problematyką niemiecką. Nawet okres okupacji hitlerowskiej nie przerwał pracy. W krótkim czasie Uniwersytet odrodził się w formie Tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich, podejmując mimo terroru hitlerowskiego kształcenie młodzieży i potrzebne na przyszłość badania naukowe.

Lata konspiracyjnej działalności stanowią przedmiot rozważań Czesława Łuczaka. Oparł się on na dotychczasowych opracowaniach, jak również na materiałach archiwalnych. Z tego suchego przedstawienia faktów przebija wyraźnie groza okupacyjnej nocy z jednej strony, z drugiej zaś niesłychana energia i poświęcenie większości pracowników Uniwersytetu, jak również ich głębokie przekonanie, że odrodzona Polska będzie ukształtowana w nowych granicach terytorialnych. Żałować należy, że autor zbyt mało proporcjonalnie poświęcił miejsca na ukazanie przemian zachodzących w postawie i przekonaniach politycznych znacznej części pracowników naukowych Uniwersytetu, która to postawa wyraźnie się przecież zarysowała w roku 1945.

Można z całą pewnością stwierdzić, że w roku 1945 Uniwersytet w Poznaniu w całej pełni włączył się w przemiany społeczno-polityczne, jakie w owym czasie za-

chodziły w Polsce Ludowej. Świadczyła o tym zarówno tematyka prac naukowych, jak też bezpośredni i liczny udział w różnego rodzaju komisjach i zgromadzeniach, których celem były zarówno prace nad zorganizowaniem administracji na Ziemiach Odzyskanych, jak też wykazanie ich polskości czy przywrócenie dawnych polskich nazw miejscowościom na tych terenach położonym.

Tym nowym brzemieniem w swych skutkach dla uczelni okresem, trwającym od 1945 do 1958 r., zajmuje się na łamach recenzowanego dzieła Władysław Markiewicz. Jest rzeczą zupełnie zrozumiałą, że przedstawia zachodzące na uczelni przemiany tak gdy chodzi o jego strukturę, jak i o oblicze polityczne na tle ogólnych przeobrażeń zachodzących w tym czasie w Polsce Ludowej. W sposób bardzo obiektywny stara się przedstawić liczne trudności, jakie zachodziły w tym czasie na uczelni, gdy stare tradycje liberalnego uniwersytetu ustąpić musiały nowym, socjalistycznym, dostosowanym ściśle do potrzeb odbudowującego się i rozwijającego państwa polskiego.

Żałować należy, że w swych rozważaniach opuścił tak ważną — moim zdaniem — placówkę, jaką była powołana w 1946 r. Delegatura Ministra Oświaty do Spraw Młodzieży Szkół Wyższych, która odegrała dużą rolę w przebudowie uczelni. Ponadto więcej miejsca można było poświęcić organizacjom młodzieżowym, tym więcej że przecież jest dość dużo materiałów choćby z sesji naukowych tym właśnie problemom poświęconych. Jest dla mnie rzeczą zrozumiałą, iż po roku 1948, a więc po zjednoczeniu ruchu młodzieżowego praca powstałej wówczas or-

ganizacji, tj. ZAMP trafiła już na lepszy grunt, ale jej podstawy działania kształtowały się właśnie w latach od 1945 do 1948.

Są to uwagi, które nasuwają się czytelnikowi znajdującemu dość szczegółowo dzieje Uniwersytetu z tego okresu, ale nie ulega wątpliwości, iż autor musiał zachować pewne proporcje w swych rozważaniach, by nie przekroczyć i tak dużej objętości pracy.

Ostatnia wreszcie część historii Uniwersytetu opracowana została przez Benona Miśkiewicza i obejmuje lata od 1958 do 1969. Jest to najbardziej szczegółowo potraktowana część tego ogromnego dzieła. W przeciwieństwie do wymienionych tu autorów B. Miśkiewicz nie mógł na przebyty okres spojrzeć z dystansu czasowego. Stąd wynikały duże trudności w ujęciu problemu.

Autor, moim zdaniem, wybrnął z tego zwycięsko. Starał się w miarę możliwości przedstawić te wszystkie podejmowane wysiłki, zmierzające do ulepszenia pracy dydaktyczno-naukowej, nie tylko w oparciu o ogólne kierunki rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce, ale w pierwszym rzędzie, i to jest jego zasługą, pokazać te koncepcje pracy, które zrodziły się i były realizowane na samym Uniwersytecie. Stąd ukazuje jego rolę nie tylko w Wielkopolsce, ale również w przyległych regionach. Ogromna ilość materiału źródłowego, którym się posługiwał nie zaciemniła przekazu głównego i istotnego kierunku rozwojowego uczelni, jakim był zarówno ilościowy rozwój studiów różnych typów, jak i liczba studentów oraz koncentracja badań naukowych na wybranych kierunkach. Ponadto omawia on wszyst-

kie działy prac prowadzonych na Uniwersytecie.

Jak każde dzieło zbiorowe tak i historia UAM posiada pewne braki widoczne w formie ujęcia niektórych zagadnień. Starano się temu zapobiec dając końcowy rozdział stanowiący jakby podsumowanie i ocenę działalności Uniwersytetu. Opracował go Gerard Labuda. W syntetycznym skrócie przedstawia rolę i miejsce UAM w systemie szkół wyższych w Polsce, jak również zatrzymuje się nad perspektywami jego dalszego rozwoju.

Trudno byłoby szczegółowo poruszać wszystkie problemy, którymi się zajmują autorzy. Wydawałoby się, iż praca Uniwersytetu jest przecież określona ustawą, posiada ustalone i mniej czy bardziej jednolite formy organizacyjne, jednakże przy głębszej lekturze pięćdziesięcioletnich dziejów UAM w Poznaniu wyraźnie rysuje się jego specyfika, którą narzucają nie tylko działający na nim ludzie, ich postawa polityczna, zaangażowanie społeczne, ale również jego tradycje, tradycje potrzeb i pomocy dla regionu, na którego terenie i dla którego działa.

Historia Uniwersytetu jest też widowym znakiem jego burzliwego, ale również konsekwentnego rozwoju w Polsce Ludowej. Musi to sobie uzmysłowić każdy czytelnik tego dzieła. Jednocześnie zdaje sobie sprawę, że dalsze perspektywy rozwojowe uczelni w dużym stopniu są uzależnione od tego, w jaki sposób i w jakich formach służyć będzie potrzebom społecznym. Lektura całości dzieła zmusza do przemyśleń nie tylko pracowników naukowych i studentów.

Historia UAM powinna dotrzeć

do rąk byłych jego absolwentów rozsianych po całej Polsce, głównie na terenie Ziemi Zachodnich, jak i tych, którzy dopiero pragną w murach tej uczelni podjąć studia. Uzmysłwią sobie wówczas lepiej, że studia uniwersyteckie sta-

nowią wyższą formę przygotowania do służby społecznej, a w jego dziejach przetrwają tylko ci, którzy odznaczają się umiejętnością łączenia naukowej pracy i społecznej aktywności.

JAN WAŚICKI

Ziemie Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej. Wybór tekstów. Wybór, opracowanie i wstęp Andrzej Kwilecki. Poznań 1970, Instytut Zachodni, ss. 468.

Ziemie Zachodnie, z uwagi na przeobrażenia społeczne jakie dokonywały się na tych terenach, były dla polskich socjologów już od pierwszych powojennych lat swoistym „laboratorium” społecznym. Niezwykle dynamiczne przemiany wynikły z faktu osadzenia nowych zbiorowości na zupełnie „pustym” społecznie terenie, na nowym podłożu geograficznym, spowodowały, że poświęcono im w polskiej socjologii wiele uwagi. Badania te kontynuowano w różnych okresach czasu mniej czy bardziej intensywnie, ujmując je z wielu punktów widzenia, stosując zróżnicowane ujęcia i zakresy przedmiotu badań. W wyniku tych prac w okresie dwudziesto- pięciolecia powojennego powstała pokaźna ilość opracowań obejmująca około 500 pozycji¹. Tematyka tych prac jest niezwykle zróżnicowana i obejmuje niemal wszystkie dziedziny życia społecznego na Ziemach Zachodnich. Doskonałym przykładem próby podsumowania

dorobku polskiej socjologii w zakresie prac badawczych prowadzonych na Ziemach Zachodnich jest opracowanie A. Kwileckiego „Ziemie Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej. Wybór tekstów”².

Naczelnym zadaniem tej publikacji, zawierającej 31 tekstów wybranych z polskiej literatury socjologicznej, związanej z Ziemami Zachodnimi, jest — według A. Kwileckiego — dokonanie przeglądu dorobku nauki polskiej i dokumentacji wysiłku badawczego w zakresie rozpoznania specyficznej problematyki społecznej, wiążącej się z przyjęciem w 1945 r. przez państwo i naród polski odzyskanego terytorium.

We wstępie A. Kwilecki omawia rozwój problematyki badawczej i przedstawia metody, jakimi się w tych badaniach posługiwano, wskazując na ich praktyczne znaczenie. W dalszej części przedstawione zostały poszczególne ośrodki badawcze, ich wkład i dorobek w zakresie badań nad Ziemami Zachodnimi.

Osobne zagadnienie poruszone przez A. Kwileckiego to problem wkładu wyników badań nad tymi

¹ A. Kwilecki, *Ziemie Zachodnie w opracowaniach socjologicznych 1945—1965*, w: *Przemiany społeczne na Ziemach Zachodnich*. Poznań 1967.

² *Ziemie Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej. Wybór tekstów. Wybór, opracowanie i wstęp Andrzej Kwilecki*. Poznań 1970, Instytut Zachodni seria: *Ziemie Zachodnie Studia i Materiały* nr 12, 468 ss.

terenami do ogólnej teorii socjologicznej. Autor podkreśla, że z wielości empirycznych badań jakie prowadzone były w różnych okresach czasu, w różnych aspektach nad szerokim wachlarzem zagadnień, wyciągnąć można kilka wniosków mających istotne znaczenie w ogólnej teorii socjologicznej. Zaliczyć do nich można m.in. wyniki badań nad przebiegiem akcji osiedleńczej, ważnych dla teorii migracji i osadnictwa. Istotne znaczenie dla teorii integracji społecznej miały wyniki dalszych badań nad zagadnieniem tworzenia się nowych społeczności lokalnych i regionalnych na miejscu początkowej „próżni społecznej”. Badania zjawisk zderzenia kultur na Ziemiach Zachodnich i ich konsekwencji wniosły nowe, istotne elementy dla teorii kultury. Pewne wnioski teoretyczne o dużym znaczeniu praktycznym i społeczno-politycznym dotyczą socjologicznych aspektów historycznego procesu kształtowania się polskiego terytorium narodowego.

A. Kwilecki we wstępie podjął także istotny problem współdziałania nauk w zakresie badań nad Ziemią Zachodnią, stwierdzając, że próby podejmowane w tym kierunku spełniły swoją rolę, mimo że forma ta nie rozwinęła się w pełni. Tenże autor zwrócił uwagę na znaczenie innych aspektów badań, które implikowane potrzebami polityki i praktyki społecznej wpłynęły m.in. na podniesienie się społecznej samowiedzy ludności, a także dostarczyły szeregu argumentów polityce międzynarodowej.

Teksty zawarte w poszczególnych rozdziałach omawiają kolejno podstawowe zagadnienia specyficzne dla tych terenów: kwestię socjotechniki osadnictwa oraz

polityki integracyjnej w pierwszym okresie, społeczną rolę nauczyciela i szkoły, problematykę ludności rodzimej, charakterystykę wybranych grup ludności napływowej i przebieg procesów tworzenia się nowego, jednolitego społeczeństwa. Nadto niektóre teksty podejmują problematykę społeczności lokalnych i regionalnych oraz „młodej” struktury demograficznej Ziemi Zachodnich.

Istotnym elementem tego tomu są wprowadzenia pióra A. Kwileckiego do poszczególnych rozdziałów, koncentrujące się wokół artykułów dotyczących wspólnej problematyki. We wprowadzeniach tych ukazano historię badań związanych z danym kręgiem tematycznym, przedstawiono dotychczasowe osiągnięcia i wyniki prac badawczych. Oprócz wprowadzeń zamieszczone zostały krótkie notki odnoszące się do poszczególnych tekstów, w których oprócz informacji o źródle skąd dany tekst został zaczerpnięty, autor charakteryzuje i określa miejsce, jakie zajmuje dane opracowanie w szerszym kontekście badań socjologicznych.

Publikacja ta dzięki nagromadzeniu tekstów o niebagatelnym znaczeniu poznawczym, wnoszących nowe istotne elementy do ogólnej teorii socjologicznej, spełnia niejako rolę kompendium wiedzy socjologicznej w zakresie migracji i ich społecznych konsekwencji, a nadto odzwierciedla pewien etap w dorobku polskiej socjologii. Dorobek ten, jak wynika z całości publikacji, jest ogromny, a dokonanie takiego przeglądu w postaci wyboru tekstów, często trudno dostępnych, pozwala na poznanie i przypomnienie niektórych specyficznych aspektów badań.

Rozwój problematyki badawczej przechodził, zdaniem A. Kwileckiego, kilka etapów, będących odpowiednikiem pewnych okresów przemian społecznych. W pierwszym etapie przedmiotem zainteresowań socjologów były zagadnienia ruchów migracyjnych i kształtowanie się nowych stosunków między poszczególnymi grupami ludnościowymi. Szczególne miejsce w ówczesnych badaniach zajmował problem ludności rodzimej. Istotnym motywem skłaniającym wtedy do przeprowadzenia prac badawczych były oprócz względów poznawczych względy praktyczne, umiejętne pokierowanie polityką osadniczą i życiem społecznym na Ziemiach Zachodnich. Powszechnie stosowaną metodą w tych badaniach była metoda zwiadów i obserwacji, pozwalająca na szybkie i szerokie zebranie materiałów dających możliwość uzyskania rozeznania w zjawiskach towarzyszących masowemu osadnictwu ludności.

Pierwsze badania terenowe podejmowane były ze względów poznawczych przez nieliczne grupy socjologów z ośrodków poznańskiego, warszawskiego i częściowo śląskiego. Chęć pokierowania akcją osadniczą według planowych założeń i zasad geograficznych, gospodarczych i społeczno-kulturalnych spowodowała, że utworzono odpowiednie urzędy państwowe — Państwowy Urząd Repatriacyjny i Ministerstwo Ziem Odzyskanych. Placówką naukową, współpracującą z tymi urzędami było Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych, którego zadaniem była naukowo ekspertyza i badanie mające na celu uzyskanie wytycznych do konkretnej akcji osiedleńczej. Zawarte w omawianym tomie teksty z zakresu problematyki socjolo-

gicznej podejmowanej przez Radę Naukową odnoszą się do zagadnień społecznej organizacji osadnictwa i prawidłowej polityki osiedleńczej. Wysunięto wówczas szereg projektów i propozycji, a wprowadzeniem do dyskusji i motorem dalszych poczynań była rozprawa R. Buławskiego nad niektórymi problemami polityki osadniczej, w której autor omówił w sposób kompleksowy zagadnienie planowej organizacji osadnictwa, polityki ludnościowej, ekonomicznej i społecznej na Ziemiach Zachodnich, dając szereg przemyśleń i nowych koncepcji. Niektóre z nich okazały się niesłuszne, szereg nie spełniło się w praktyce, ponieważ praca ta powstała w okresie, kiedy pewne aspekty przyszłej akcji migracyjnej nie były znane, podobnie jak warunki gospodarcze na nowym terenie. Podobnie nie zrealizowane zostały w pełni postulaty wynikające z założeń planu regionalnego przesiedlenia osadników rolnych na Ziemię Zachodnie, opracowanego w ramach planu pracy Rady Naukowej przez S. Pietkiewicza i M. Orlicza. Założenia te przewidywały, że przyszłe migracje przebiegać będą wg określonych założeń geograficzno-gospodarczych. Zasad tych nie dało się w pełni zrealizować i w konsekwencji przebieg i kierunki procesu zasiedlania Ziem Zachodnich były efektem nałożenia się dwóch nurtów, z jednej strony osadnictwa planowego, w ramach wytyczonych opracowań, z drugiej migracji żywiołowych, spontanicznych. Zamieszczony w zbiorze fragment rozprawy K. Dobrowolskiego jest niejako uzupełnieniem wytycznych dla planowej akcji osadniczej. K. Dobrowolski podjął wówczas kwestię uwzględnienia pochodzenia regionalnego w organizacji

osadnictwa. Jest to pierwsza w literaturze próba wyodrębnienia zespołu cech regionalnych z punktu widzenia społecznej organizacji osadnictwa. Innym zagadnieniem, które miało znaczenie dla prawidłowej polityki osadniczej, są podjęte przez P. Rybickiego rozważania nad perspektywami zaludnienia Ziemi Zachodnich osadnikami w zawodach pozarolniczych i nad kwestią organizacji osadnictwa miejskiego.

Dalsza problematyka opracowywana przez Radę Naukową odnosi się do zagadnień wyodrębnienia się z wielu grup różnego pochodzenia regionalnego nowej, jednolitej społeczności polskiej. T. Kłapkowski w referacie, którego tekst zamieszczony został w wyborze omawiającym warunki kształtowania się więzi społecznej, wyróżnił kilka rodzajów więzi i zwrócił szczególną uwagę na potrzebę stworzenia optymalnych warunków dla prawidłowej polityki rozwoju życia społecznego. Ponadto zawarto również wypowiedzi dyskusyjne P. Rybickiego i K. Dobrowolskiego, w których badacze ci dokonali analizy trudności, jakie wystąpiły w procesie wykształcenia się nowej społeczności, a także wysunęli własne koncepcje optymalnego przyspieszenia jej rozwoju. R. Buławski w swej wypowiedzi nawiązującej do referatu T. Kłapkowskiego wskazał na znaczenie więzi współzycia towarzyskiego w procesie rozwoju współzycia grup ludnościowych. Sprawom zagospodarowania kulturalnego Ziemi Zachodnich poświęcono wiele miejsca. Przykładem może być zamieszczony w tej części wyboru artykuł R. Lutmana, który wskazuje na konieczność zwrócenia uwagi i znacznego przyspieszenia procesu zespalania się Ziemi

Zachodnich z Polską w dziedzinie życia kulturalnego, jako jednego z niezwykle ważnych momentów w ogólnym procesie integracji Ziemi Zachodnich z krajem.

W tym pierwszym okresie zainteresowania polskich socjologów zwrócone były również na zagadnienie związane z ludnością rodzimą. Szczególnie silnie badania te rozwinęły się na Śląsku Opolskim i kontynuowane były niemal bez przerwy do chwili obecnej. Tematem ich były sprawy etniczne Śląska Opolskiego, akcja osadnicza, problemy współzycia ludności rodzimej i napływowej, a nadto zagadnienie świadomości narodowej ludności autochtonicznej i ewolucji przeobrażeń w życiu społecznym tej grupy w Polsce Ludowej. Z tego powodu słusznie A. Kwilecki poświęcił wynikom tych badań osobną część. Pozycje w niej uwzględnione dotyczą uwarunkowań przeobrażeń w świadomości regionalnej i narodowej ludności autochtonicznej oraz rozwoju procesów integracji tej ludności i grup napływowych. Najważniejszą publikacją dotyczącą Opolszczyzny jest artykuł S. Ossowskiego, który w oparciu o wyniki badań prowadzonych w 1945 roku omawia zagadnienie więzi regionalnej i więzi narodowej. S. Ossowski w oparciu o stanowisko teorii socjologicznej ustala terminologię naukową i charakteryzuje główne cechy składające się na pewną odrębność świadomości narodowej Ślązaka.

Kontynuację i nawiązanie do podjętych przez S. Ossowskiego badań stanowi zamieszczony w publikacji fragment pracy S. Nowakowskiego, omawiający wyniki badań nad nowymi procesami jakie dokonały się w życiu społeczno-kulturalnym i w świadomości na-

rodowej grup ludności autochtonicznej na Śląsku Opolskim.

Dalsze teksty zamieszczone w publikacji zawierają wyniki badań prowadzonych na Śląsku Opolskim w okresie późniejszym. Dotyczą one rozwoju procesów współżycia i integracji ludności napływowej. Przedmiotem badań K. Żygulskiego, których wyniki omawiam w zamieszczonym tutaj artykule, są zagadnienia małżeństw mieszanych, zawartych między przedstawicielami ludności rodzimej i osiedleńczej, jak również między partnerami należącymi do różnych grup osadniczych. Stanowią one przejaw tendencji integracyjnych oraz są niezbędnym warunkiem scalania się poszczególnych grup ludnościowych w jednolitą społeczność. Ogólne spojrzenie na zagadnienia społeczno-narodowej problematyki regionu opolskiego przedstawia J. Chałasiński w fragmencie ze wstępu do tomu pamiętników „Tu jest mój dom”.

W organizacji badań socjologicznych na Ziemiach Zachodnich wyróżnić można dwa etapy. Okres pierwszy to okres początkowy, o którego znaczeniu, problematyce badawczej, wspomniano. Drugi etap badań socjologicznych po przerwie w latach 1951—1955, spowodowanych reorganizacją nauki polskiej, to okres intensywnych badań i eksploracji terenowej. Uwaga socjologów skierowana była na zasadnicze problemy charakterystyczne dla tego etapu rozwoju procesów społecznych. Do zagadnień wówczas podejmowanych należały m.in. procesy adaptacji osadników do nowego środowiska, integracji ludności i tworzenia się nowych społeczności oraz przemian społeczno-kulturalnych. W tym też czasie obok istniejących ośrodków socjologicznych w nurt

prac badawczych włączyły się instytuty regionalne i ośrodki badawcze powstałe na Ziemiach Zachodnich.

W całym okresie badań naukowych na Ziemiach Zachodnich w centrum zainteresowań znajdowały się kwestie ludności osiedleńczej. Do tej problematyki nawiązują wszystkie niemal publikacje oparte na badaniach terenowych. Wiąże się to z faktem, że ludność ta stanowiła dominującą grupę mieszkańców Ziemi Zachodnich i dostarczyła jednocześnie dzięki swym etnograficznym i społecznym różnicowaniom całego wachlarza interesujących i ważnych zagadnień, których przebadanie umożliwiło szersze spojrzenie na całość przebiegu procesów społecznych. Wszystkie kategorie osiedleńcze, a nawet prawie wszystkie grupy etnograficzne doczekały się publikacji. A. Kwilecki z całego bogactwa istniejącej literatury uwzględnił fragmenty prac odnoszących się do podstawowych zagadnień socjologicznych grup osadniczych: Wielkopolan, repatriantów z ZSRR i reemigrantów z Francji. Zasadność wyboru tych grup w zbiorze polega na tym, że wymienione grupy osadnicze miały określone swoiste cechy, które rzutowały bezpośrednio na dalszy rozwój procesów adaptacyjno-integracyjnych. Grupa Wielkopolan, co podkreślają Z. Dulczewski i A. Kwilecki w swej publikacji, której fragment został zamieszczony, dzięki istniejącej żywej pamięci związków historycznych jakie łączyły Polskę, a Wielkopolskę w szczególności z Ziemią Zachodnią i charakterystycznym dla tej grupy dobrym rozeznanem spraw tych terenów, spowodowały, że grupa ta stosunkowo szybko i łatwo podjęła decyzje przesiedleńcze.

W związku z tym w Wielkopolsce podjęto znaczny wysiłek organizacyjny mający na celu planowe i systematyczne pokierowanie akcją przesiedleńczą.

Interesujące są teksty odnoszące się do repatriantów z dwóch kolejnych akcji repatriacyjnych z ZSRR. Znaczenie tych fragmentów polega przede wszystkim na tym, że dostarczają one materiału porównawczego, odnoszącego się do postaw tej ludności, odmiennych w obu okresach repatriacji. S. Nowakowski analizuje w fragmencie tekstu zamieszczonym w wyborze, a pochodzącym z publikacji poświęconej adaptacji ludności na Śląsku Opolskim, postawy repatriantów uwarunkowane swoistymi stosunkami narodowościowymi i społeczno-gospodarczymi istniejącymi w poprzednim miejscu zamieszkania i okolicznościami samego przesiedlenia. Fakt, że migracje w pierwszym okresie były rezultatem nie całkowicie dobrowolnych decyzji, wpłynął hamująco na przebieg procesów adaptacji i integracji. K. Żygułski na podstawie badań nad zagadnieniem przystosowania się repatriantów z drugiej repatriacji jako pracowników przemysłowych, stwierdził istnienie zasadniczej różnicy w postawach, wynikających z motywów migracji.

W fragmencie pracy W. Markiewicza, dotyczącej reemigrantów polskich z Francji, autor podjął zagadnienie zróżnicowania wewnętrznego zwartej początkowo grupy i związanych z tym zróżnicowaniem tendencji do zanikania pewnych tradycji wynikających z emigracji i adaptowania się do nowych społeczności.

Jak już wspomniano, w drugim okresie badań socjologicznych na Ziemiach Zachodnich na czoło za-

gadnień podejmowanych przez socjologów wysunęły się zagadnienia określane jako tworzenie się nowego społeczeństwa. W skład problematyki badawczej tego procesu weszły zagadnienia adaptacji grup ludności napływowej do nowego środowiska geograficznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego i problemy stabilizacji przestrzennej i społecznej. Jednak najczęściej uwagi poświęcono zagadnieniom integracji społecznej, narastania więzi społecznej i tworzenia się jednolitego społeczeństwa z różnych grup pochodzenia terytorialnego. W badaniach empirycznych nad tą problematyką uwzględniano szczególnie dwa zagadnienia będące swoistymi postaciami procesu integracji. Zagadnieniem pierwszym było współzycie ludności, przewycięzanie początkowych dystansów i narastanie elementów integracyjnych we wszystkich przejawach życia społecznego. W pracach badawczych nad tym zagadnieniem analizowano procesy współzycia, tworzenia się nowych więzi sąsiedzkich czy rodzinnych (małżeństwa mieszane).

Drugim zagadnieniem było tworzenie się nowych społeczności terytorialnych, lokalnych czy regionalnych jako jednej z form integracji. Prowadzono także badania nad inną formą integracji, jaką jest integracja przestrzeni społecznej, scalania się Ziemi Zachodnich z Polską w świadomości ich mieszkańców. Najnowsze badania, których nasilenie przypada na okres ostatni, to badania nad swoistymi cechami nowego społeczeństwa.

W tej części wyboru tekstów, poświęconej zagadnieniom tworzenia się nowego społeczeństwa, zawarto prace dotyczące różnych a-

spektów procesów integracyjnych oraz fragmenty opracowań dotyczących ogólnych zagadnień związanych z Ziemią Zachodnią. Część tę otwiera artykuł I. Turnau o pochodzeniu ludności Wrocławia. Dalsze kolejne artykuły dotyczą integracji i formowania się społeczności lokalnych małych miast (Z. Pióro i B. Rząd-Górnicki, S. Nowakowski), integracji kulturalnej społeczności wiejskich (J. Burszta) i powstawania społeczności regionalnych (Z. Dulczewski). W dalszych rozprawach zajmujących się problematyką Ziemi Zachodniej w sposób całościowy, artykuł W. Markiewicza omawia w syntetycznym zakresie rolę polityki państwa oraz całości kształtu przedsięwzięć ekonomicznych i kulturalnych w procesie integracji społecznej. P. Rybicki analizuje na tle porównawczym całego kraju procesy zachodzące na Ziemiach Zachodnich, ich uwarunkowanie i przebieg. Dalsze pozycje zawarte w tej części poruszają zagadnienie wpływu młodej struktury wieku mieszkańców Ziemi Zachodniej na dalszy rozwój demograficzny i społeczny tych terenów (J. Ziółkowski) oraz w oparciu o materiał pamiętnikarski — stosunku i postawy młodego pokolenia mieszkańców Ziemi Zachodniej wobec nowych ojczyzn lokalnych i regionalnych (Z. Dulczewski).

W osobnej części, poświęconej społecznej roli szkoły i nauczyciela na Ziemiach Zachodnich, znalazły się teksty R. Wroczyńskiego, J. Szczepańskiego i J. Woskowskiego oraz A. Kwileckiego i Z. Dulczewskiego. Ważność i doniosłość zagadnienia szkolnictwa na tym terenie polegała z jednej strony na fakcie, że było ono tutaj wznoszona od podstaw, a z drugiej strony

szkoła zajęła wśród innych instytucji czołową rolę bezpośrednio po wyzwoleniu w procesie zagospodarowania i osadnictwa Ziemi Zachodniej i dalej w okresie późniejszym w procesach stabilizacji społecznej i adaptacji. Również w badaniach nad społeczną rolą szkoły i nauczyciela wyróżnić możemy dwa okresy. Okres pierwszy, po wyzwoleniu zwany okresem „postulatów”, to etap badań, kiedy podobnie jak w badaniach nad migracjami i osadnictwem, na podstawie ogólnych założeń teoretycznych lub obserwacji terenowych, próbowano określić rolę szkoły i nauczyciela, wysuwano pewne postulaty i wymagania (np. tekst R. Wroczyńskiego i A. Kwileckiego).

W drugim etapie badawczym problematyka obejmowała zagadnienia związane z rolą szkoły w procesie tworzenia się nowego społeczeństwa (artykuł Z. Dulczewskiego). Dalsze badania obejmują zagadnienia związane ze strukturą społeczno-zawodową nauczycieli, środowiska itp. (np. teksty J. Szczepańskiego i J. Woskowskiego).

Teksty zawarte w tej publikacji nie wyczerpują oczywiście problemu. Ukazują jednak dzięki swemu układowi w sposób przejrzysty zakres, problematykę i wyniki badań socjologicznych nad Ziemią Zachodnią w ostatnim ćwierćwieczu. Niektóre z badań socjologicznych podejmowane były na terenie Ziemi Lubuskiej. Należałoby w tym miejscu, na tle szeroko zarysowanej problematyki i wyników dotyczących całych Ziemi Zachodnich, podjąć krótką próbę podsumowania dorobku dotychczasowych badań prowadzonych na Ziemi Lubuskiej i wskazać na niektóre szczególne ich aspekty. Ziemia Lubuska była bowiem tere-

nem badawczym, na którym istniało intensywne powiązanie prowadzonych tu badań z życiem społeczno-kulturalnym i gospodarczym (liczne kontakty badaczy z władzami tego regionu) oraz jednocześnie prowadzone były próby zastosowania nowych technik badawczych.

Ilość publikacji socjologicznych związanych z tym terenem wynosi obecnie około 65 pozycji³, obejmujących najróżniejsze zagadnienia związane bezpośrednio lub pośrednio z Ziemią Lubuską. Dokonanie takiego przeglądu wydaje się celowe, gdyż prace te stanowią część dorobku badawczego, a niektóre z nich, związane bezpośrednio z regionem wniosły nowe elementy do ogólnej teorii socjologicznej.

Pierwszy etap działalności badawczej socjologów na Ziemi Lubuskiej (lata 1945—1951) obejmował badania dotyczące m.in. zagadnień współżycia ludności i kształtowania się nowych więzi. Wyniki tych prac nie zostały opublikowane i wykorzystane. Drugi etap badań prowadzonych w latach 1956—1970 charakteryzuje się najogólniej podjęciem problematyki badawczej wspólnej dla całych Ziemi Zachodnich. Badania te, podobnie jak badania w okresie poprzednim, prowadzone były głównie przez socjologów ze środowiska poznańskiego, szczególnie intensywnie od 1957 r. przez Zakład Socjologii Instytutu Zachodniego w Poznaniu, który w swych planach badawczych jako jeden z głównych terenów uwzględnił województwa zielonogórskie. Ziemia

Lubuska jako teren badań socjologicznych w porównaniu z pozostałymi obszarami Ziemi Zachodnich nie wyróżniała się jakimiś charakterystycznymi cechami społeczno-demograficznymi, a jednym z motywów podjęcia badań na tym terenie, rzutuującym pośrednio na niektóre tematy i metody badawcze, były względy praktyczne, istniejące zapotrzebowanie społeczne oraz względy polityki społeczno-kulturalnej.

Na Ziemi Lubuskiej w badaniach prowadzonych przez Instytut Zachodni wprowadzono nowe metody badawcze, które w dotychczasowych badaniach Ziemi Zachodnich nie były praktykowane, względnie były podjęte w mniejszym zakresie. Między innymi powołano w latach 1958—1960 instytucję radcy — socjologa (J. Konieczny), działającego przy WRN w Zielonej Górze, który prowadząc prace badawcze na terenie powiatu międzyrzeckiego, oprócz praktycznej działalności podejmował także zagadnienia dotyczące niektórych aspektów integracji, a B. Chmielewska pełniąc w pewnym okresie czasu rolę kierowniczki szkoły w wybranej miejscowości prowadziła prace badawcze. Zastosowano w tym wypadku metodę badań określaną w socjologii amerykańskiej jako „action research”, polegającą m. in. na wprowadzeniu w porozumieniu z odpowiednimi władzami określonych zmian w życiu społecznym, a następnie poddawaniu ich obserwacji i badaniom.

Inną metodą, zastosowaną w badaniach nad Ziemią Zachodnimi jedynie przez S. Nowakowskiego w odniesieniu do wybranego środowiska miejskiego, była próba zastosowania metody panelowej w szerokim aspekcie badań nad Zie-

³ A. Brencz, *Ziemia Lubuska w literaturze socjologicznej (bibliografia)*, w: *Spoleczeństwo Ziemi Zachodnich. Wyniki badań porównawczych w województwie zielonogórskim*. Poznań 1971.

mią Lubuską. Polegała ona na kontynuowaniu określonych badań w wybranych punktach badawczych w pewnych odstępach czasu (10 lat).

W badaniach podjętych w 1957 r. zamierzano na przykładzie wybranych miejscowości zbadać przebieg procesów adaptacyjno-integracyjnych oraz kształtowania się nowych społeczności. Badania te prowadzono w latach 1957—1959 w środowiskach miejskich i wiejskich oraz w różnych grupach osadniczych (Łemkowie, repatrianci). Wyniki tych prac badawczych opublikowano w pracy zbiorowej pt. „Tworzenie się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich”⁴. Zawarto w niej artykuły dotyczące kształtowania się nowej struktury społeczno-demograficznej wsi (B. Chmielewska), kształtowania się nowej społeczności miejskiej (J. Konieczny), autochtonizacji ludności napływowej (Z. Dulczewski) oraz przemian wśród Łemków (A. Kwilecki) i repatriantów (K. Żygulski). Niektóre z tematów badawczych kontynuowano dalej, a wynik prac przedstawiono w osobnych publikacjach⁵. Następne badania po-

⁴ *Tworzenie się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich*, w pracy zbiorowej pod red. Z. Dulczewskiego: *Szkice i materiały z badań socjologicznych w województwie zielonogórskim*. Poznań 1961.

⁵ B. Chmielewska, *Spoleczne przeobrażenia środowisk wiejskich na Ziemiach Zachodnich na przykładzie pięciu wsi w województwie zielonogórskim*. Poznań 1965. K. Żygulski, *Repatrianci na Ziemiach Zachodnich. Studium socjologiczne*. Poznań 1962. A. Kwilecki, *Łemkowie na Ziemiach Zachodnich. Zagadnienie migracji i asymilacji*. Poznań 1964 (maszynopis). F. Krzykała, *Badania procesów*

równawcze na Ziemi Lubuskiej podjęto w latach 1968—1970, a wyniki przedstawiono w pracy „Społeczeństwo Ziemi Zachodnich” (pod red. Z. Dulczewskiego⁶, w której w nawiązaniu do badań poprzednich opracowano zagadnienia przemiany wsi lubuskiej (J. Burszta), procesów autochtonizacji (Z. Dulczewski), przemian w życiu społecznym repatriantów (K. Żygulski) oraz przeobrażeń społecznych wśród ludności miejskiej (F. Krzykała).

W zakończeniu należy zwrócić uwagę na inny aspekt badań, w których Ziemia Lubuska odegrała czołową rolę. Dotyczy on zagadnienia regionu i regionalizacji, a także tworzenia się społeczności regionalnych. Problem ten w oparciu o materiały dotyczące Ziemi Lubuskiej opracował Z. Dulczewski⁷.

wrastania młodej kadry oraz przestępczość gospodarcza w wybranych zakładach przemysłowych Ziemi Lubuskiej (Kostrzyn nad Odrą). Poznań 1965 (maszynopis).

⁶ *Społeczeństwo Ziemi Zachodnich. Studium porównawcze wyników badań w województwie zielonogórskim w latach 1958—1960 i 1968-70*. Praca zbiorowa pod red. Z. Dulczewskiego. Poznań 1971.

⁷ Z. Dulczewski, *Tworzenie się społeczności regionalnych na Ziemiach Zachodnich*, w: *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1967, s. 313—337. Zagadnienie społeczności regionalnych Ziemi Lubuskiej było przedmiotem licznych badań, np. J. Konieczny, *Tworzenie się nowego regionu kulturalnego na Ziemi Lubuskiej* (por. A. Kwilecki, *II narada socjologów w Zielonej Górze*. Przegląd Zachodni 1961 nr 3), a także szeregu dyskusji toczonych w obrębie środowiska. Niektóre wypowiedzi znaleźć można na łamach „Nadodrza”.

ANDRZEJ BRENCZ

